

<https://doi.org/10.15407/socium2019.04.009>
УДК 324-051:316.454.3:303.025](477)

Лукеря Т.М., аспірантка кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна, email: tetyanalukeria@gmail.com

ПОБУДОВА СИНТЕЗОВАНОЇ МОДЕЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ НА ОСНОВІ ТЕОРІЇ ДУАЛІЗМУ М. АРЧЕР

Проаналізовано головні підходи до визначення електоральної поведінки та наголошено на важливості побудови її синтезованої моделі, заснованої на поєднанні макро- та мікрофакторів і на врахуванні умов розвитку демократичних процесів в Україні. Аналіз емпіричних досліджень показує, що в українському науковому теоретизуванні існує брак концепцій, які пояснювали б суть, зміст і чинники впливів на електоральну поведінку в сучасному українському суспільстві, оскільки в цьому річизці й надалі переважають емпіричні розвідки. Отже, постає нагальна потреба у багатофакторному аналізі виборчої поведінки на основі новітніх теоретичних напрацювань та осучаснених методик емпіричних досліджень, які враховували б зміни теоретизування у світовій соціологічній думці сьогодення та пропонувані на їхній базі методичні процедури, адаптовані до українських реалій. Внаслідок опрацювань дотичної наукової літератури міждисциплінарного характеру було виокремлено декілька класичних підходів до трактування електоральної поведінки в соціогуманітарних науках, насамперед, соціології, соціальній психології та економічних науках. Виявлено межі та можливості використання положень цих підходів у сучасних умовах і наголошено на евристичних можливостях теорії дуалізму М. Арчер, модифікованої відповідно до українського підґрунтя. Завдяки цьому запропоновано синтезовану концептуальну модель дослідження електоральної поведінки через синтез макрофакторів і дії агента з виокремленням відповідних понять та їхніх визначень. Зокрема, до особистісних факторів віднесено соціальний статус, соціально-демографічні характеристики, особистісні мотиви, рівень політичної культури, політичну активність, рівень довіри до політичних інститутів, приналежність до релігійної конфесії, політичну соціалізацію. Натомість макрофактори розподілено на три групи: політичні, економічні та культурні. Здійснено деталізацію ймовірної взаємозалежності (кореляції) дії актора (виборця) та макроструктур у контексті сучасного українського суспільства. Запропоновано три типи кореляцій, що пояснюють дію виборців та особливості системи: співвідношення між системами; співвідношення між системами та дією виборців; співвідношення між діями виборців (мікрофактори).

Ключові слова: політична поведінка, електоральна поведінка, політична участь, політична активність, політична система, мікрофактори, макрофактори, кореляція мікро- і макрофакторів, “агент-структура”.

Lukeria T.M., Postgraduate Student, Department of Sociology, Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universitetska Str., Lviv, 79000, Ukraine, email: tetyanalukeria@gmail.com

CONSTRUCTION OF A SYNTHESIZED MODEL OF ELECTORAL BEHAVIOR BASED ON M. ARCHER'S DUALISM THEORY

Paper dwells upon approaches to the concept of electoral behaviour and emphasizes the importance of constructing a model based on the synthesis of macro- and microfactors that determine it and the one that takes into account the conditions of democratic processes development in Ukraine. The analysis of empirical studies shows that there is a lack of concepts in Ukrainian scientific theorizing that would explain the essence, content, and factors of influence on electoral behaviour in modern Ukrainian society, since empirical investigation continues to prevail in this area. Therefore, there is

© Лукеря Т.М., 2019

ISSN 1681-116X. Український соціум, 2019, № 4 (71): 9–23

9

an urgent need for a multifactorial analysis of electoral behaviour based on the latest theoretical developments and up-to-date methods of empirical research, which would consider changes in theorizing in the present world sociological thought, and the methodological procedures proposed on their basis, which have been adapted to Ukrainian realities. Author has distinguished several classical approaches to the interpretation of electoral behaviour in the social sciences, in particular in sociology, social psychology and economics based on the analysis of relevant scientific literature of a multidisciplinary nature. Paper describes limitations and possibilities of using these approaches under modern conditions together with the heuristic possibilities of M. Archer's theory of dualism, which modified according to Ukrainian specificity. This allowed providing a synthesized conceptual model for the study of electoral behaviour through the synthesis of macrofactors and agent's actions, with the identification of relevant concepts and their definitions. In particular, personal factors include social status, socio-demographic characteristics, personal motives, level of political culture, political activity, level of trust to political institutions, affiliation to religious denomination, political socialization. Macro factors are divided into three groups: political, economic and cultural. Paper elaborates possible interdependence (correlation) of the actor's (voter's) action and macrostructures in the context of contemporary Ukrainian society. Three types of correlations are proposed to explain voter's action and system features: correlation between systems, correlation between systems and voter action, correlation between voter actions (microfactors).

Keywords: *political behavior, electoral behavior, political participation, political activity, political system, microfactors, macrofactors, correlation of micro and macro factors, "agent-structure".*

Феномен електоральної поведінки є одним з важливих основ для розвитку демократичних країн. Якщо узагальнити сучасний досвід розгортання демократичних процесів у світі, зокрема дані міжнародних спостережень за виборами, то країни, які характеризуються високим рівнем довіри до інституту виборів, відкритим і практичним виборчим процесом (Швеція, Швейцарія, Нідерланди, Словенія та ін.) характеризуються активною участю громадян у суспільно-політичному житті держави, однією з форм якої є електоральна участь. Так, у Швеції є високий рівень довіри як до організації виборчого процесу, так і до результатів виборів. Така довіра вибудовується роками, а її результатом є відсутність надмірної бюрократизації процесу організації виборів і висока виборча явка¹. З точки зору теоретичного трактування, вибори вважаються інститутом, адже вони виконують роль і функції легітимізації влади, а також регулюють розподіл владних повноважень. Виборці як політичні актори виконують одну з основних ролей у творенні політичної системи, тому вираження їхньої політичної волі відбувається через акт голосування як однієї з форм політичної участі.

В Україні розвивається галузь політичної соціології та електоральної соціології як її складової, діють інституції, які здійснюють низку досліджень щодо прогнозів виборів, електоральних вподобань населення тощо. Вивченням проблематики електоральної поведінки займаються В. Бебик, І. Бекешкіна, В. Полторак, О. Стегній, В. Паніотто, В. Бунь, О. Косахівська, Р. Панухник та інші. Проте дослідження електоральної поведінки звужують переважно до надання прогнозів виборів; натомість ще не вистачає теоретичних надбань, які пояснювали б фактори, зміст і тенденції змін у ви-

¹ Звіти міжнародних спостережень за виборами моніторингово-аналітичної групи "Цифра". URL: <http://cifragroup.org/?cat=29>

борчих установках електорату, враховуючи специфіку сучасного українського суспільства. Аналіз здійснюється переважно крізь призму класичних теорій, які, поперше, є вже асинхронними до сучасності, по-друге, їх не можна вважати універсальними, адже потрібно враховувати специфіку політичної системи конкретних суспільств, їхнє виборче законодавство, ідеологічний плюралізм. В Україні дослідники здійснюють прогнозування результатів виборчих кампаній і практичні розвідки електоральної поведінки досить активно. Проте у вітчизняному соціологічному знанні не вистачає сучасного наукового теоретико-методичного забезпечення щодо специфіки електоральної поведінки як такої, а також побудованих на цьому коректних методик її визначення та здійснення прогнозування на перспективу.

З огляду на це, **метою статті** є розробка концептуальної моделі поєднання макрота мікрофакторів на основі теорії дуалізму М. Арчер (M. Archer), які детермінують волевиявлення виборця в умовах сучасного українського суспільства. Відповідно до мети, визначаємо такі завдання: 1) конкретизувати ймовірнісну кореляцію системи та поведінки виборців як основу для відповідних методичних технологій емпіричного дослідження; 2) співвіднести наведену концептуальну модель поєднання макрота мікрофакторів з результатами пілотної емпіричної перевірки її надійності.

Поняття електоральної поведінки у широкому значенні трактується як сукупність дій індивідів, виражена в участі або неучасті електорату в голосуванні. Відповідно, “електоральна поведінка” містить дві складові: *голосування й явку (або неявку)*. Взаємозалежність цих елементів визначається тим, що результати голосування ґрунтуються на активному волевиявленні виборця, де він проявляє свої політичні пререференції, що реалізуються в електоральній поведінці. Таким чином, голосування є інструментом і підкатегорією електоральної поведінки (зокрема, у дослідженнях Г. Мішля, М. Симона, Ф. Конверса). Такі дослідники, як О. Шестопад, Л. Мільбрайт, Г. Дилигенський, М. Марш, Н. Смелзер, В. Пугачов, С. Ліпсет розглядають електоральну поведінку у співвідношенні з політичною поведінкою, як конвенціональну форму політичної участі.

Електоральна соціологія як окрема галузь політичної соціології виникла порівняно недавно. Зокрема, процес становлення електоральної соціології пов’язують з президентськими виборами в США у 1936 р., коли з використанням емпіричних методів дослідження вдалося попередньо обґрунтувати результати виборів. Перші теорії електоральної поведінки з’явилися у США у середині ХХ ст., а у Європі – у другій половині ХХ ст. Саме у США проводилися перші масштабні дослідження, а також були сформовані потужні структури громадянського суспільства: партії, громадські організації, ЗМІ, наукові центри дослідження тощо, які залучали до роботи фахівців у галузі соціології, політології, психології тощо. У результаті електоральну поведінку почали вивчати на основі поглибленого виокремлення її детермінантів і факторів.

На думку відомого українського вченого О. Вишняка, першопрохідцем у вивченні електоральної поведінки була Чиказька школа дослідження політичної поведінки [1, с. 16–17]. У подальшому американські науковці (Г. Гознелл, Г. Лассуелл, Р. Лайкерт, Е. Кемпбелл та інші) продовжували здійснювати масштабні наукові до-

слідження у цій галузі, застосовували нові методи та підходи, зокрема, почали визначати вплив різних факторів (особливостей політичної ситуації, ЗМІ, міжособистісного спілкування тощо) на електоральну поведінку. Згодом на основі цих досліджень були сформульовані основні положення соціологічного, соціально-психологічного та економічного (насамперед, теорії раціонального вибору) підходів, які слугують теоретичною основою електоральних досліджень не тільки в США, але і в інших демократичних країнах. Обсяг статті дає можливість лише стисло зупинитися на характеристиці зазначених підходів. Ми свідомо уникаємо аналізу електоральної поведінки в класичних працях представників політичної науки, де цей напрям є важливою частиною її предметного поля. Адже в межах політичних наук електоральну поведінку фактично отожднюють з процесом голосування на виборах, у той час як нашу увагу зосереджено на дії виборця, яка є взаємозалежною із структурними компонентами певної системи (політичної, економічної та культурної). У науковому полі представники політичної науки аналізують типологію виборчої системи, види виборів, законодавчі акти, які сприяють вираженню волі певної частини населення. Отже, ми наголошуємо на домінації здійснення багатофакторного аналізу у дослідженні аспектів феномену електоральної поведінки, залежно від особливостей певного суспільства, та врахуванні органічної єдності дії виборця та зовнішніх факторів, а не співвідносимо дію виборця з формальним процесом, пов'язаним з делегуванням на місцевих чи загальнонаціональних виборах. Тому в зазначеному аспекті для комплексного досягнення цілей статті методично доцільно враховувати класичні підходи, які описують вплив різних факторів на дію виборця.

Американський дослідник С. Ліпсет пов'язує електоральні практики з рівнем розвитку демократичних цінностей і політичної системи [2]. На його думку, у дослідженні моделей електоральної поведінки важливо враховувати всі структури суспільства, які пов'язані з розвитком демократії. Проте у вітчизняній соціології відомим є таке визначення поняття “електоральна поведінка”, яке свого часу надав соціолог О. Вишняк: “Це зумовлена певними установками та умовами діяльність громадян, спрямована на реалізацію виборчих прав (включно з правом не брати участі у виборах)” [3, с. 330]. Наведене визначення електоральної поведінки застосовують у своєму аналізі дослідники, які вивчають феномен політичної участі у цілому та електоральну поведінку зокрема: С. Нуждін, В. Бунь, А. Ключкович та інші. Саме О. Вишняк розглядав електоральну поведінку як певну дію, що залежить від умов конкретного суспільства. Тому підґрунтям його дослідження електоральної поведінки та безпосереднього аналізу є особистісні політичні установки та зовнішні умови суспільства.

На наш погляд, електоральна поведінка – це дія виборця, що проявляється в участі або неучасті в голосуванні, яке окреслює преференції індивіда. Електоральна поведінка вважається однією з форм конвенціонального типу політичної участі, що детермінована як макро-, так і мікрофакторами певного суспільства (рис. 1).

Головними підходами у дослідженні поведінки виборця протягом тривалого часу є *соціологічний, соціально-психологічний підходи та теорія економічного голосування (теорія раціонального вибору)*.

Соціологічний підхід ґрунтується на твердженні, що “у голосуванні вибір громадян визначається не свідомими політичними перевагами, а фактором належності до певних великих соціальних груп (класових, етнічних, релігійних тощо)”. Кожна з таких соціальних груп забезпечує певній партії стабільну електоральну підтримку. Таким чином, голосування є не самостійним вільним політичним волевиявленням, а проявом солідарності індивіда із соціальною групою [4, с. 41–42].

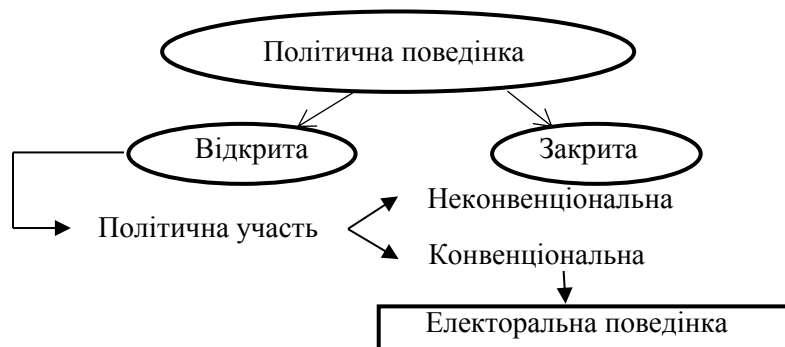

Рис. 1. Місце електоральної поведінки у системі політичної поведінки

Джерело: Розроблено автором.

У рамках **соціально-психологічного підходу** закладена методологія дослідження електоральної поведінки під назвою “лійка причиновості”, у якій описано розподіл факторів. Представники цього підходу (В. Міллер, Д. Стокс та Ф. Конверс) зазначали, що “голосування є інструментом демонстрації виборцями своєї партійної ідентифікації, тривалого почуття відданості, яке вони відчувають до окремих політичних партій” [5, с. 178].

Дотичним до соціально-психологічного підходу є **когнітивний підхід**, який є відносно новим у науковій літературі та базується на принципі інтеграції інформаційного впливу навколишнього середовища та когнітивних особливостей індивіда. Крім того, у рамках цього підходу закладено аналіз впливу виборчих технологій на результати волевиявлення виборців, вивчення особливостей сприйняття політичної інформації, її розуміння та прийняття на її основі певних рішень [6].

Третім класичним підходом, який аналізує електоральну поведінку, є **теорія економічного голосування**, яка пізніше отримала назву **теорії раціонального вибору**. Основними постулатами цієї теорії є те, що “виборець керується егоїстичними мотивами та власними цілями”. Тут діє модель “витрати – вигода”, коли виборець приймає рішення через мінімізацію своїх витрат і орієнтацію на результат [7].

Ці підходи та концепції електоральної поведінки мають ряд спільних і відмінних рис. Зокрема, класичні підходи визначають рівень підтримки певної партії на виборах через фактори, які належать як до партійної ідентифікації, так і до економічної вигоди. Спільним є те, що основну увагу тут приділяють активним виборцям, які беруть участь у виборах і розглядають електоральну поведінку як одну з дієвих форм політичної участі. Можна вважати, що класичні підходи є базовими, які пояснюють електоральне поле у цілому. Проте класичні теорії у дослідженні електоральної поведінки не враховують те, що кожна держава має різні інституційні структури, рівень

розвитку демократії, відносини між владою та громадянським суспільством, тому слід визначати політичні умови конкретних держав. Отже, ці підходи не можна вважати універсальними, оскільки кожен діє у своєму предметному полі та має враховувати (кожен у своїй сфері компетентності) специфічні особливості досліджуваних соціумів.

На нашу думку, подолати виявлені недоліки класичних теорій можна шляхом побудови новітніх синтезуючих моделей, які об'єднали б детермінанти та фактори, що пояснюють дію виборця. Із середини ХХ ст. у західній соціологічній думці переважав поділ науковців на представників мікро- чи макроорієнтацій у поясненні як усього соціального світу, так і його окремих сфер. Прибічники макрорівня соціологічного аналізу надавали перевагу вивченню великих соціальних структур і процесів, суспільства в цілому, в той час як симпатичні мікрорівня соціологічного аналізу акцентували на потребі вивчення поведінки та мислення індивіда. Внаслідок цього в соціологічній науці того часу утворилася так звана макро-мікро дихотомія, коли представники обох таборів пропонували та дотримувались кожен своїх стратегій і тактик дослідження соціальних процесів і явищ. Це змагання дослідницьких перспектив було властивим і політичній соціології, і соціології електоральної поведінки аж до того часу, поки не почали з'являтися інтегративні парадигми й теорії. Аналіз згаданих підходів допоміг визначити, що електоральні процеси неможливо пояснити без врахування як макро-, так і мікрофакторів. Т. Колтон одним з перших висунув комплексну версію дії різноманітних факторів в електоральному процесі та запропонував синтетичний підхід [8, с. 91]. У своєму розподілі він аналізує мікрофактори, які визначає через партійну ідентифікацію та оцінювання особистісних якостей лідерів.

Проте найвідомішою в плані подолання макро-мікро дихотомії, властивої для західної соціологічної думки вже багато десятиліть поспіль, є теорія постструктуралізму М. Арчер. На нашу думку, ця теорія, більше відома під назвою теорії дуалізму, є найрелевантнішою для пояснення електоральних процесів, оскільки тут діє синтез взаємозв'язку соціальної структури та агентності індивіда (макро- та мікрофакторів). М. Арчер у цій теорії дуалізму намагалася поєднати макро- і мікро-, об'єктивність і суб'єктивність, структуру й агентність, а також вважала структурні якості передумовою агентності індивіда. У цьому контексті теорія дуалізму містить положення, що є відправними для нашого дослідження. По-перше, теорія дуалізму належить до синтезованої теорії, суть якої полягає у тлумаченні різноманітних форм взаємозв'язків між агентами та структурами. Аналітичний дуалізм М. Арчер, на відміну від філософського онтологічного дуалізму, полягає у тому, що жодне соціальне явище чи процес є немислимими без індивідів [9]. Такий підхід уможливує дослідження різних зв'язків і відносин у площині макро- та мікроструктури.

По-друге, на думку М. Арчер, важливо враховувати аспект морфогенезу, що є постійним і безперервним процесом складних взаємозв'язків між структурою та агентом. Дослідниця вважає, що кожне суспільство має дві основні риси: морфогенез та морфостаз. Кожна з цих двох особливостей має певну функцію та відіграє особливу роль у створенні соціальної реальності. Морфостаз означає відсутність змін і пов'язаний із стабільністю та інертністю. Завдяки темпоральним особливостям морфогенезу виникають нові системи, а практики агентів реагують на їх виникнення та трансформацію [10].

Сучасні дослідники, які вивчають ефективність політичної системи в цілому, а політичну участь громадян – як основу демократизації суспільства, застосовують певні постулати М. Арчер до вивчення соціальних феноменів сьогодення. Так, англійський дослідник Дж. Ньюмен, який вивчає соціально-політичні процеси, описує важливість аксіоми М. Арчер про взаємозв'язок між агентами та структурами. Він наголошує, що дія завжди відбуватиметься в існуючій політичній системі, навіть якщо індивіди намагатимуться реформувати її. Тому структура обов'язково передуватиме дії, яка її перетворює та трансформує [10; 11].

Р. Фрега, який у своїх наукових працях аналізує особливості демократичних змін з філософсько-політичної позиції, застосовує морфологічний підхід до пояснення теорії демократії. Зокрема, він зазначає, що базові елементи демократії (індивідуальні преференції, дії та формальні політичні інститути) мають бути комбінованими, тобто повинна відбуватися соціальна інтеракція. Вчений наголошує, що саме соціологи оперують поняттям “агент-структура”, між якими відбувається аналітичний дуалізм, на відміну від філософів, які застосовують поняття “атомізм-холізм”. Отже, певні риси індивідів (преференції, інтенції, дії) впливають на виникнення та зміни різноманітних соціальних процесів, у тому числі й електоральних [12].

Схожих позицій дотримуються соціологи Р. Шилдс, Ф. Голабі та інші, які застосовують теорію М. Арчер з позиції аналітичного дуалізму. Вони зазначають, що на відміну від філософського дуалізму М. Арчер аналізує соціально-політичну реальність з точки зору соціальної інтеракції, а не індивідуалізму. Тому цей підхід є інноваційним, адже розглядає структуру не як набір правил, а як сукупність відносин [13]. Також вони підкреслюють, що соціально-політичні системи є продуктом дій акторів, але у процесі свого створення вони можуть мати відносну незалежність і певний набір елементів всередині себе (або підсистем) для сприяння динамічності або стійкості.

У політичному розрізі, а саме у дослідженні політичної участі індивідів, роль синтезованого взаємозв'язку структури та агентності виокремлювали дослідники, які розглядають електоральну поведінку як двосторонній процес і виокремлюють важливість глибинного вивчення агентності індивідів. Зокрема, дослідниця С. Акрам наголошує, що політичну участь агента неможливо вивчити без розуміння структури та напряму орієнтації акторів у соціально-політичному світі [14]. У своєму дослідженні вона розрізняє політичну та соціальну дію, але політична дія характеризується особливим впливом зовнішніх політичних факторів. Дослідниця Д. Кул також виокремлює роль взаємозв'язку агентності та структури у дослідженні політичної участі. Зокрема вона окреслює центральне місце “агентності як механізму ефективних змін у колективному житті” [15, р. 124].

Звичайно, протягом останнього часу лунають і критичні зауваження на адресу запропонованого М. Арчер теоретичного осмислення дуальності структур і агентів. Зокрема, нині акцентують на необхідності врахування важливої та зростаючої ролі культури у процесах синтезу макро- і мікрофакторів, натомість деяким дослідникам взаємозв'язок з культурою у напрацюваннях М. Арчер видається розмитим і нечітким, таким, що погано піддається верифікації в емпіричних дослідженнях. Наголошують також на досягненні кращих результатів у випадку органічного взаємодоповнення та

гіпотетичного взаємозбагачення позицій М. Арчер та Е. Гідденса. Предметно нечіткою та такою, що піддається критичному аналізу у колі багатьох науковців, є аксіома М. Арчер щодо існування аналітичного дуалізму між структурою та агентом, оскільки дослідниця пропонує розглядати соціальні системи та акторів синтезовано, проте у соціальній формі вона розглядає системи відносно незалежними, тобто онтологічно самостійними. Натомість Е. Гідденс у теорії структуралізму зводить структуру до дій акторів і не розділяє їх [16].

На наш погляд, незважаючи на відносну віддаленість теорії дуалізму М. Арчер від умов сьогодення та її певну абстрактну віддаленість від конкретно-історичних особливостей різних суспільств, її вихідні положення можуть бути апліковані до українських соціально-політичних реалій таким чином, як це зазначено у табл. 1.

Таблиця 1

Основні постулати теорії дуалізму М. Арчер у використанні досліджень електоральної поведінки

Основні постулати теорії дуалізму М. Арчер	Аплікація положень теорії дуалізму М. Арчер на вивчення електоральної поведінки
Наявність дуалізму або взаємозв'язок між агентами та структурами	Електоральна поведінка як індивідуальна дія не є самостійним феноменом, а тісно пов'язана з політичною та іншими макроструктурами суспільства
Структури є емерджентними, але виникають і трансформуються залежно від дії агента, завдяки чому можлива одночасна діалектична залежність дій актора та структури	Виборець є активним суб'єктом-дієвцем, який може посилювати вплив структури, а може його не сприймати. Водночас соціальна структура та її функціонування залежать від дії й активності виборця, який здатний її формувати та трансформувати
Процес морфогенезу структури відбувається під впливом дій акторів. Це означає, що нові системи виникають циклічно, а структури, які було сформовано агентами у минулому, передують практикам агентів у теперішньому часі та трансформуються	Дія виборця та здійснення ним волевиявлення впливає на виникнення нових політичних та інших структур у певному суспільстві. Водночас всі структури, що існували, можуть змінювати свої форми під дією виборця або залишатися інертними
Суспільство має два рівні: культурний і соціокультурний. Культурний рівень передбачає цілий спектр переконань і різних форм знань. Водночас соціокультурний рівень полягає в тому, як індивіди впливають один на одного за допомогою цих переконань і епістемічних світоглядів. Взаємодія на цьому рівні є причинною і залежить від соціального консенсусу суспільства	Кожен індивід має власні преференції, уподобання, мотиви, рівень соціалізації, які належать до мікрофакторів. Отже, між набором цих мікрофакторів існує співвідношення, що впливає на дію виборця

Джерело: Розроблено автором за [9; 10].

Відповідно до опрацьованих результатів та аналізу зазначених концепцій, які пояснюють фактори впливу на електоральну поведінку, у рамках теорії постструктуралізму спробуємо провести соціологічне моделювання в контексті виокремлення основних категорій, соціальних аспектів і факторів, які впливають на електоральні процеси. Аналіз соціологічного та соціально-психологічного підходів допоміг визначити

особистісні фактори, серед яких: соціальний статус, соціально-демографічні характеристики, особистісні мотиви, рівень політичної культури, політична активність, рівень довіри до політичних інститутів, приналежність до релігійної конфесії та політична соціалізація. Проте макрофактори розподілені нами на такі групи: політичні, економічні та культурні з урахуванням теоретичних доробків низки учених, які мають найважливіші напрацювання у зазначеній галузі знання.

Запропонований перелік факторів не є універсальною селекцією, але слугує методикою, яку можна застосовувати для розробки дизайну емпіричних досліджень, надійності вихідних методологічних позицій, вироблення програми емпіричних досліджень і перевірки закладених в них робочих гіпотез. Фактори кожної з груп можна доповнювати чи змінювати. Отже, враховуючи все зазначене, наводимо авторську концептуальну модель дослідження через синтез макрофакторів і дій агента (рис. 2).

Рис. 2. Соціологічне моделювання факторів електоральної поведінки у рамках теорії дуалізму М. Арчер

Джерело: Розроблено автором.

З огляду на представлену синтезовану модель макро- та мікрофакторів, пропонуємо модель імовірної взаємозалежності дії актора (виборця) та відповідних макроструктур у контексті сучасного українського суспільства із застосуванням головних постулатів теорії дуалізму М. Арчер. На основі операціоналізації зазначених понять і аплікування низки положень базової теорії здійснено процедуру селекції, у якій відібрано типи кореляцій макро- та мікрофакторів з урахуванням умов сучасного українського суспільства (рис. 3).

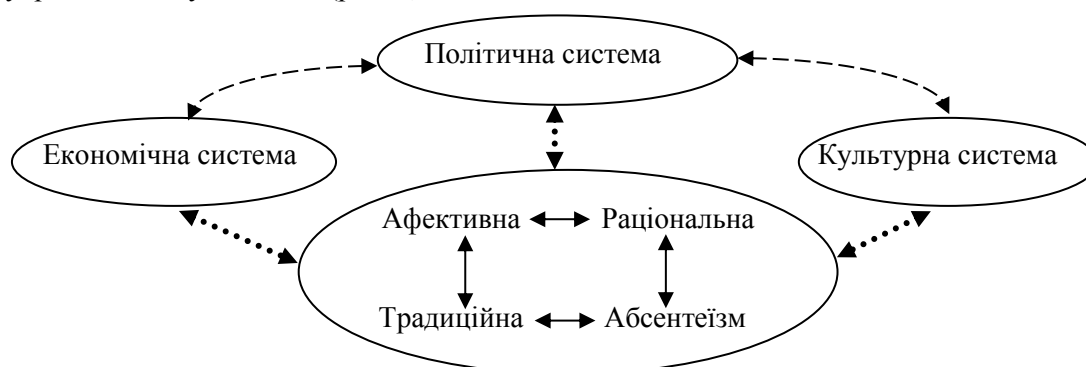

Рис. 3. Модель імовірної взаємодії (кореляції) системи та дії виборців в умовах сучасного українського суспільства

Джерело: Розроблено автором. Афективна Раціональна

Кореляції (взаємозалежності):

- ←--→ ○ – між системами (макрофакторами);
- ←...→ ○ – між системами та дією агента (мікрофакторами);
- ↔ ○ – між діями агентів (мікрофакторами).

Дії виборців залежать від особистісних мотивів і внутрішніх преференцій. Відповідно, системи можуть диференціюватися, залежно від дій виборця. Якщо, скажімо, наявний вищий рівень абсентеїзму, то можна припустити, що буде нижчою ймовірність змін у політичній, економічній і культурній системах. Проте чим більшим є рівень демократизації політичної системи, тим більшою є можливість активної політичної участі виборців. Перший тип взаємозв'язку – між діями виборців (мікрофакторами) – пояснюємо тим, що певний набір особистісних якостей і преференцій залежить від приналежності до певних груп, рівня політичної культури, політичної соціалізації (наприклад, коли дія виборця залежить від впливу первинних агентів соціалізації).

Другий тип взаємозв'язку – між системами та дією агентів – показує, що дія виборця впливає на виникнення або трансформацію певних макроструктур. Якщо наявним є традиційне голосування, то більшою є ймовірність того, що владні позиції у державі займатимуть одні й ті самі політичні діячі та партії. Відповідно, прозорість політичної системи залежить від політичної активності індивідів. Припускаємо, що

чітка ідеологія та програми партій впливають на можливість посилення питомої ваги раціонального волевиявлення.

Третій тип взаємозв'язку – між системами (макрофакторами) – свідчить, що макроструктури є взаємопов'язаними, адже культурна система, яка представлена такими факторами, як ідеологія, програми партій тощо, визначає напрям економічних змін, а особливості політичної системи впливають на наявність певного ідеологічного спрямування.

Для апробації зазначеної синтезованої моделі та визначення діалектики макро- та мікрофакторів було проведено соціологічне опитування серед молоді м. Львів, яке охопило 300 респондентів віком від 18 до 35 років. Зазначимо, що дослідження було проведено методом онлайн-опитування за допомогою анкети, що умовно була розподілена на 4 блоки з питанням-фільтром про місце проживання, оскільки респонденти були відібрані з м. Львів. В опитуванні респонденти зазначали власну оцінку політичної, економічної ситуації в Україні, оцінку ефективності комунікації суб'єктів політики, визначали своє політичне залучення, мотиви, що спонукають їх до політичної діяльності. Також ми виокремили 4 типи дій (профілів) виборця: традиційну, афективну, раціональну та абсентеїзм. Спробуємо здійснити кореляційний аналіз взаємозв'язку факторів і типів електоральної поведінки.

Розрахунок кореляційних зв'язків політичних макрофакторів з концептами електоральної дії. Зокрема, для дослідження статистичного зв'язку політичних макрофакторів і дій виборців виокремлено такі змінні: V1 – “стан законодавства”; V2 – “тип виборчої системи”; V3 – “тип партійної системи”; V4 – “процедура голосування”; V5 – “процедура встановлення результатів голосування”.

Для перевірки наявності зв'язку були побудовані двовимірні таблиці, у яких зазначено змінні та побудовано коефіцієнти кореляції. Відповідно до розподілу двох змінних у групі політичних макрофакторів і концептів електоральної поведінки, ми спостерігаємо, що найтісніший кореляційний зв'язок існує з групою змінних традиційного профілю електоральної поведінки. Відповідно до результатів аналізу (між змінною “тип виборчої системи” та концептом “підтримка традиційних партій”), існує статистично достовірний зв'язок ($p = 0,017$) на рівні 0,05, де значення Пірсона = 0,13, та існує слабкий зв'язок. Помірну кореляцію спостерігаємо між змінними “процедура голосування” та “підтримка традиційних партій”, де значення Пірсона = 0,27 ($p = 0,000$). Концепт “прихильність до однієї ідеології” має кореляційний зв'язок з двома змінними політичних макрофакторів: змінною “стан законодавства” – статистичний зв'язок з імовірністю $p = 0,000$, а коефіцієнт Пірсона має $-0,69$, що показує значний зворотний зв'язок. Проте із змінною “процедура встановлення результатів голосування” має помірний зворотний кореляційний зв'язок, де $r = -0,35$ на рівні $p = 0,000$, що підтверджує статистичну достовірність. Певною мірою політичні макрофактори мають статистичний зв'язок з афективним профілем поведінки, зокрема, між змінними “тип партійної системи” та “вибір кандидата через політичну рекламу” існує значний статистичний зв'язок $r = 0,56$.

Розрахунок кореляційних зв'язків економічних макрофакторів з концептами електоральної дії. Відповідно до аналізу зв'язків економічних макрофакторів і дій вибор-

ця, ми спостерігаємо, що помірні кореляційні зв'язки існують з профілями традиційної й афективної поведінки, зокрема:

– між змінними “вибори як головний інструмент змін” та “оцінка стану економіки (ціни)” $r = -0,40$ існує помірний зворотний зв'язок, що є статистично значущим на рівні $p = 0,000$;

– можна спостерігати, що між профілем традиційної поведінки та економічними макрофакторами існують статистично значущі й помірні взаємозв'язки. Зокрема, змінна “оцінка стану економіки (розвиток підприємництва)” має кореляційний зв'язок з концептом “підтримка традиційних партій”, де коефіцієнт Пірсона = 0,54, що є статистично достовірним з імовірністю $p = 0,000$. Слід зауважити, що з цим концептом всі показники стану економіки корелюють на рівні помірних статистично значущих. Зокрема, змінна “оцінка стану економіки (податки)”, де $r = 0,39$ на рівні $p = 0,000$, що показує статистично достовірний зв'язок. Змінна “оцінка стану економіки (доходи)”, де $r = 0,36$ з імовірністю $p = 0,000$, що свідчить про статистично значущий зв'язок;

– можна спостерігати помірні зворотні зв'язки між економічними макрофакторами та афективним профілем електоральної поведінки. Зокрема, двовимірна таблиця, в якій змінна “оцінка стану економіки (зайнятість)” та змінна “вибір кандидата під впливом особистісних симпатій до його іміджу” окреслює такі дані: значення Пірсона = $-0,54$ з імовірністю $p = 0,000$, що підтверджує достовірний зв'язок. Ще одним концептом афективної поведінки, який представляє помірний зв'язок з економічними макрофакторами є “інтуїтивний вибір з недостатнім ступенем усвідомлення наслідків та перспектив вибору”. Для виявлення зв'язку був застосований коефіцієнт Пірсона між змінною “оцінка стану економіки (ціни)” та зазначеним концептом. Відповідно, $r = -0,49$, що свідчить про статистичний зворотний зв'язок на рівні $p = 0,000$.

Розрахунок кореляційних зв'язків культурних макрофакторів з концептами електоральної дії. У дослідженні культурні макрофактори умовно розподілені на групи: V13 – комунікація з кандидатами чи партіями (публічні заходи за участю кандидата чи партії); V14 – комунікація з кандидатами чи партіями (особисті зустрічі з виборцями); V15 – комунікація з кандидатами чи партіями (виступи кандидатів по телебаченню, радіо, на каналах соціальних мереж); V16 – комунікація з кандидатами чи партіями (розповсюдження інформаційних матеріалів); V17 – партії з чіткою ідеологією.

Відповідно до розподілу, ми спостерігаємо, що найбільш тісні зв'язки культурних макрофакторів існують з профілем афективної поведінки. Зокрема, концепт “обирали певного кандидата/партію, тому що відчували неприязнь до інших у списку” показує найбільший зв'язок з культурними макрофакторами. Частково проявляється зв'язок з концептом “чи здійснювали Ви свій вибір інтуїтивно, з недостатнім ступенем усвідомлення наслідків і перспектив вибору” та “обирали кандидата/партію через його/її яскраву політичну рекламу, без поінформованості про його/її програму та пропозиції”. Можна спостерігати, що змінна “комунікація з кандидатами/партіями (виступи кандидатів по телебаченню, радіо, на каналах соціальних мереж)” і концепт “обирали певного кандидата/партію, тому що відчували неприязнь до інших у списку” мають статистичний помірний зв'язок, де коефіцієнт кореляції Пірсона = 0,32, що є статистично достовірним на рівні $p = 0,000$. Таким чином, між змінними існує статистичний зв'язок.

Концепт “обирають кандидата через неприязнь до інших” також має значний кореляційний зв’язок із змінною “комунікація з кандидатами чи партіями (розповсюдження інформаційних матеріалів)”. Відповідно до розподілу залежної та незалежної змінної, ми спостерігаємо, що коефіцієнт кореляції Пірсона = 0,51, що є статистично достовірним на рівні $p = 0,000$, що підтверджує значний зв’язок між змінними. Найбільш тісний кореляційний зв’язок у цій групі профілю електоральної поведінки можна спостерігати із змінною “комунікація з кандидатами чи партіями (особисті зустрічі з виборцями)”, де коефіцієнт кореляції $r = 0,76$ з імовірністю $p = 0,000$, що свідчить про тісну кореляцію між двома змінними.

Таким чином, за допомогою двовимірного аналізу спостерігаємо, що існують як помірні, так і сильні зв’язки між макрофакторами та профілем електоральної поведінки (дією агента). Зокрема, нам вдалося виявити діалектику структури й агентності, що зумовлюють певний тип поведінки виборця. Проте отримані результати емпіричного дослідження є основою для проведення подальших наукових розвідок у межах обраної проблематики, оскільки аналіз серед молоді є пілотним і здійснене для апробації методики розробленої синтезованої моделі. Основним результатом дослідження є узгодження діалектики структури й агентності індивіда, що зумовлюють дію виборця. З огляду на специфіку концептів електоральної поведінки, необхідно пам’ятати про те, що всі наведені дані й оцінки мають розглядатись як приблизні, оскільки базуються на певних припущеннях.

Висновки. За допомогою аналізу публікацій і теоретичних надбань з’ясовано, що класичні підходи до тлумачення електоральної поведінки не можна вважати науково коректними в умовах сьогодення, оскільки досить важко пояснити поведінку виборців у тих країнах, де немає усталеної партійної системи, переважає низька політична активність громадян, існує нестабільність політичної системи. Тому необхідність теоретичного синтезу основних електоральних теорій виникає не тільки при поясненні електорального вибору громадянами певних партій і кандидатів, але й самого факту їхньої участі у процесі голосування та рівня їхньої виборчої активності. У рамках теорії дуалізму М. Арчер методично доцільно комплексно дослідити феномен електоральної поведінки, залежно від особливостей певного суспільства. Окреслені фактори можна також доповнювати та застосовувати для аналізу електорального поля у цілому та для здійснення подальших емпіричних досліджень зокрема. Розроблена синтезуюча модель дозволяє аналізувати макро- та мікропроцеси не в рамках їхньої дихотомії, а в органічній єдності, посиляючись на реалії конкретного суспільства, а не на концепти, які були застосовані у країнах зрілої демократії.

Синтез макро- та мікрофакторів є важливим для реалій українського суспільства внаслідок низки причин. Оскільки аналіз здійснених досліджень показує, що в Україні збільшується рівень політичної участі громадян, то потрібно враховувати як особистісний фактор, так і вплив зовнішнього середовища. Адже особистісні фактори великою мірою впливають на макрофактори, тому від того, наскільки виборець є політично активним, залежить формування та трансформація політичної структури у цілому. На нашу думку, для глибшого аналізу феномену електоральної поведінки та її гіпотетичних змін на перспективу необхідна синтезуюча модель, запропоновані поло-

ження якої слугуватимуть основою методологічної частини програми відповідного емпіричного дослідження.

Список використаних джерел

1. Вишняк О. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи. Київ: Ін-т соціології НАН України. 2000. 310 с.
2. Lipset. S.M. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*. 1959. Vol. 53. No. 1. P. 69–105. <https://doi.org/10.2307/1951731>
3. Пилипенко В., Попова І., Вишняк О. Спеціальні та галузеві соціології: навч. посіб. Київ: Фоліант. 2007. 451 с.
4. Жванія Т. Електоральна поведінка: теоретичні підходи до вивчення. *Сучасне суспільство: політичні науки*. 2014. Вип. 1. С. 39–49.
5. Бунь В. Побудова інтегративних моделей електорального вибору на основі методології “лійки причиновості”. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2014. Вип. 5. С. 177–188.
6. Пушкарева Г.В. Изучение электорального поведения: контуры когнитивной модели. *Политические исследования*. 2003. № 3. С. 120–130. <https://doi.org/10.17976/jpps/2003.03.12>
7. McGann A. Voting Choice and Rational Choice. 2016. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.79>
8. Поліщук І.О. Концептуально-методологічні основи дослідження виборчих практик. *Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”*. 2016. № 3 (30). С. 89–94.
9. Archer M. Morphogenesis versus structuration: on combining structure and action. *The British Journal of Sociology*. 2010. P. 225–152. <https://doi.org/https://doi.org/10.1017/CBO9780511557675>
10. Archer M. *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 354 p.
11. Newman J. Morphogenetic theory and the constructivist institutionalist challenge. *Journal for the theory of social behaviour*. 2018. Vol. 49. P. 106–126. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12193>
12. Frega R. The Social Ontology of Democracy. *Journal of Social Ontology*. 2018. Vol. 4. Issue 2. P. 157–185. <https://doi.org/10.1515/jso-2018-0025>
13. Shields R., Golabi F., Ghoreishi F., Bayani F. The Ontology of Social Reality from Critical Realism’s Perspective; Focusing on the Ideas of M. Archer and A. Sayer. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2018. Vol. 9. No. 3. P. 61–65. <https://doi.org/10.2478/mjss-2018-0048>
14. Akram S. *Re-thinking Contemporary Political Behaviour: The Difference that Agency Makes*. London: Routledge Studies in Anti-Politics and Democratic Crisis, 2019. 140 p. <https://doi.org/10.4324/9781315099149>
15. Coole D. Rethinking Agency: A Phenomenological Approach to Embodiment and Agentic Capacities. *Political Studies*. 2005. Vol. 53. No. 1. P. 124–142. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2005.00520.x>
16. Newman J. Re-Addressing the Cultural System: Problems and Solutions in Margaret Archer’s Theory of Culture. *Paper to the Political Studies Conference*. 2017. P. 1–22. URL: <https://www.psa.ac.uk/sites/default/files/conference/papers/2017/JACK%20NEWMAN%20-%20Paper%20to%20the%20PSA%202017%20-%20Re-addressing%20the%20Cultural%20System.pdf>

Отримано 06.11.19 та оновлено 18.11.19

References

1. Vishnyak, O. (2000). *Electoral Sociology: History, Theory, Methods*. Kyiv: The Institute of Sociology, NAS of Ukraine [in Ukrainian]

2. Lipset, S.M. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*, 53, 1, 69-105. <https://doi.org/10.2307/1951731>
3. Pylypenko, V., Popova, I., Vyshniak, O. (2007). Special and branch sociology. Kyiv: Foliant [in Ukrainian]
4. Zhvania, T. (2014). Electoral Behavior: Theoretical Approaches to Studying. *Suchasne suspilstvo: politychni nauky – Modern Society: Political Science*, 1, 39-49 [in Ukrainian]
5. Bun, V. (2014). Construction of integrative models of an electoral choice based on the methodology “funnel of causality”. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosofsko-politohichni studii – Visnyk of the Lviv University. Series Philosophical Political Studies*, 5, 177-188 [in Ukrainian]
6. Pushkareva, G.V. (2003). The study of electoral behaviour: an outline of the cognitive model. *Polis. Politicheskie issledovaniya – Polis. Political Studies*, 3, 120–130. <https://doi.org/10.17976/jpps/2003.03.12> [in Russian]
7. McGann, A. (2016). Voting Choice and Rational Choice. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.79>
8. Polishchuk, I.O. (2016). Conceptual and methodological bases of research electoral practices. *Visnyk Nationalnoho universytetu “Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho” – Visnyk of the National University “Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine”*, 3 (30), 89-94 [in Ukrainian]
9. Archer, M.S. (2010). Morphogenesis versus structuration: on combining structure and action. *The British Journal of Sociology*. 225-152. <https://doi.org/https://doi.org/10.1017/CBO9780511557675>
10. Archer, M. (1995). *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Newman, J. (2018). Morphogenetic theory and the constructivist institutionalist challenge. *Journal for the theory of social behaviour*, 49, 106-126. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12193>
12. Frega, R. (2018). The Social Ontology of Democracy. *Journal of Social Ontology*, 4 (2), 157-185. <https://doi.org/10.1515/jso-2018-0025>
13. Shields, R., Golabi, F., Ghoreishi, F., Bayani, F. (2018). The Ontology of Social Reality from Critical Realism’s Perspective; Focusing on the Ideas of M. Archer and A. Sayer. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 9, 3, 57-70. <https://doi.org/10.2478/mjss-2018-0048>
14. Akram, S. (2019). *Re-thinking Contemporary Political Behaviour: The Difference that Agency Makes*. London: Routledge Studies in Anti-Politics and Democratic Crisis. <https://doi.org/10.4324/9781315099149>
15. Coole, D. (2005). Rethinking Agency: A Phenomenological Approach to Embodiment and Agentic Capacities. *Political Studies*, 53 (1), 124-142. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2005.00520.x>
16. Newman, J. (2017). Re-Addressing the Cultural System: Problems and Solutions in Margaret Archer’s Theory of Culture. *Paper to the Political Studies Conference*, 1-22. URL: <https://www.psa.ac.uk/sites/default/files/conference/papers/2017/JACK%20NEWMAN%20-%20Paper%20to%20the%20PSA%202017%20-%20Re-addressing%20the%20Cultural%20System.pdf>

Received on 06.11.19 and updated on 18.11.19